

SCHWARCZ ANDRÁS

Demokrácia és globalizáció

BEVEZETÉS

Az ezredforduló jó alkalmat adott a tudósoknak, politikusoknak, hírességeknek, jóvendőmondóknak, sarlatánoknak, csalóknak, egyszóval mindenkinek, hogy véleményt nyilvánítson az emberiség jövőjével kapcsolatban. Mindenki kifejtette, hogy szerinte a XXI. század minek az évszázada lesz. A számunkra releváns jóslatok a demokráciának, a globalizációnak, a világállamnak vagy az emberi jogoknak ajánlották a századot. Azzal természetesen mindenki tisztában van, hogy sem 1999, sem pedig 2000 utolsó pillanata nem különleges momentum, sőt sokak szerint a XX. század történelmileg már 1989-ben véget ért. A kérdés inkább az, hogy lehetséges-e vajon egy egységes, békés, az emberi jogokra épülő, demokratikus világállam, vagy legalábbis a demokrácia és az emberi jogok világméretű térnyerése, egy demokratikus világrend. Valószínű-e, hogy a XXI. század lesz az a kor, amelyben az emberiség egy része számára fontos értékek meghódítják az egész világot?

Azt minden állam polgára érezheti a saját bőrén is, hogy a globalizáció – bármi legyen is az – folyamatban van. A televízió és a rádió percekben belül közvetíti a világ bármely pontján történő esemény hírért, miközben az interneten másodpercek alatt kapcsolatot létesíthetünk a világ bármely pontján lévő bármely intézménnyel vagy személyvel anélkül, hogy bármit is tudnánk földrajzi elhelyezkedéséről. De az áru is, amelyet a boltban vásárolunk a világ több pontjáról származó alapanyagokból készült és egy másik kontinensen lévő üzemben termelték külföldi vendégmunkások egy adóparadicsomban bejelentett, de köztudomásúlag nyugati multinacionális cég leányvállalata számá-

ra. Ezért nem csak a hírek jutnak el hozzánk a világ történéseiről, hanem az események pozitív és negatív hatásai is: a világ országai között egyre nagyobb interdependencia alakul ki.

Ez a dolgozat öt fő kérdés köré épül, és azokra próbál választ találni. Az első részben a kihívásokkal foglalkozom, amelyekkel a demokráciának a jelenben és a közeljövőben szembe kell néznie. A második pont a globalizáció jellemzőire és globális politikai rendszer hiányának következményeire vonatkozik. A harmadik kérdés az, hogy lehetséges-e globális politikai rendszer kialakítása, míg a negyedik arra vonatkozik, hogy ez a rendszer lehet-e demokratikus. Az ötödik probléma pedig az, hogy egyáltalán szükség van-e globális demokratikus rendszerre.

A DEMOKRÁCIA ÉS KIHÍVÁSAI

A demokrácia mibenlétére igen nagyszámú elmélet van, de bármi legyen is az igazi tartalma, a politika és a politológia számára korunk egyik legfontosabb fogalma. Ebben a politikai berendezkedésben összpontosulnak a nyugati világ, a görög-zsidó-keresztény kultúrkör évezredes vívmányai. Am e világrészen kívül igen kevés helyen lelhető fel és itt is komoly kihívásokkal kell szembenéznie.

A demokrácia évszázada?

A XXI. századot – már a rövid XX. század végétől – a demokrácia korának szokás nevezni, hiszen alig akad olyan állam a Földön, amely ne próbálna – legalább látszatra – a demokráciával. Még a legelmaradottabb, legszegényebb, és legantidemokratikusabb berendezkedések is hivatkoznak a demokráciára, állítván, hogy náluk az már létezik vagy annak kiépítésén dolgoznak. Ez azonban inkább csak a nemzetközi közhangulat, a Nyugat – a fejlett demokráciák – politikai, gazdasági és katonai nyomása miatt van így. A hidegháború vége óta ugyanis a harmadik világ államainak a nemzetközi rendszer javaiból való részesedéshez már nem elég a valamelyik fél iránti elkötelezettség demonstrálása, a „demokrácia” lett a varázsszó, amely a transznacionális vállalatok befektetéseit és a nemzetközi pénzügyi szervezetek hiteleit vonzza. De nem is olyan új dolog ez, hiszen kisebb keretekre vonatkozóan ugyan, de ezt fogalmazta meg *Francois Guizot* 1849-ben: „Oly nagy a »demokrácia« szó hatalma, egyetlen kormányzat, egyetlen párt sem mer létezni, és nem is hiszi, hogy létezhetne, anélkül, hogy e szót fel ne írná a zászlajára.” (*Guizot* [1849] p. 9.) *Dahl* és *Giddens* véleménye szerint is a legtöbb vezető arra használja a

kifejezést, hogy nemzetközileg legitimálja vele a hatalmát. (Dahl [1989] p. 313.; Giddens [1999] p. 68.)

Fukuyama (Fukuyama [1994]) szerint viszont a XXI. század – és minden azt követő is – a demokrácia évszázada kell, hogy legyen, hiszen a liberális demokrácia és a kapitalizmus kombinációját tartja az emberi nem számára elérhető legjobb berendezkedésnek. *Platónra, Hegelre és Kojève-re* visszavezetve állítja, hogy az embernek vágyain és eszén kívül – amit a kapitalizmus által teremtett jólét kielégíthet – a *thümosza* diktál. Ez az elismerés utáni vágy, amelyet mindenki számára csak a liberális demokrácia elégíthet ki, mivel ez az egyetlen olyan berendezkedés, amely minden alanyát egyenlőként ismeri el. Ennek következtében a liberális demokrácia „az emberiség ideológiai fejlődésének a végpontja” és „a kormányzás végső formája”, azaz a „történelem vége” (Fukuyama [1994] p. 5.) lehet, mégpedig azért, mert a történelem hajtóereje eddig a kielégítetlen *thümosz* volt.

A demokrácia kihívásai

A XX. század végére a nemzetállami kereteken belül zajló demokratikus politika komoly külső és belső kihívások elé néz. A legfőbb belső probléma a politikai részvétel csökkenése és ezzel a politikai döntések elszakadása a társadalomtól. Ennek következtében a kormányzat iránti bizalom megcsappan, ami pedig a politikai részvétel további visszaesésével egy ördögi kört indíthat el. Emiatt a polgárok politikai aktivitása a kis közösségek felé fordul, ahol könnyebb megismerni a társakat, és ezzel növelni a bizalmat. Ez tehát a regionalizáció vagy a bázisdemokrácia kialakulásának irányába hat.

Minél inkább függ egy nemzetállam a többi országtól, annál kisebb a mozgástere döntéseiben, *de facto* annál kevésbé szuverén, annál kevésbé lehet önálló a politikája. Amennyiben a nemzetállam politikai berendezkedése demokratikus, a politikai önállóság csökkenése azt is jelenti, hogy a *démosz* egyre kevesebb döntésbe szólhat bele, egyre több rajta kívül álló tényező határozza meg az állam működését, egyre kevésbé kérheti számon a csökkent autonómiájú kormányzatokon azok döntéseit. Az archaikus közvetlen demokrácia helyébe a nemzetállamok kialakulásával a képviseleti demokrácia lépett, amelyben az egyének már eredetileg is igen kis befolyással bírtak (egyetlen szavazattal). Az állam külső függőségének növekedésével a nép hatalma még kisebb lett saját maga fölött, ami a demokrácia jövője szempontjából sok bizonytalansággal jár.

Egy másik jelentős probléma az országok közötti verseny kiéleződése a nemzetközi tőkebefektetésekért, ami az állam működését kizárólagosan gazdasági alapra helyezi. Nemcsak a be-

fektetési és adózási szabályokat vagy a gazdaságpolitikát, hanem az oktatás, az egészségügy, de a környezetvédelem szabályozását is a nemzetközi versenyképesség figyelembevételével alakítják ki. Az egyesült Európa eszméje sem kulturális, társadalmi vagy politikai megfontolásokból vált valóra, hanem merő gazdasági racionalitásból. Soros György (Soros [1999] pp. 222–239.) ezt „piaci fundamentalizmusnak” nevezi, és azt írja fel a kormányzatoknak, valamint a társadalmaknak, hogy az immorális (sőt amorális) pénzt engedik a korábbi közérdek és erkölcs helyébe lépni, ami a politikát – és ezzel a demokráciát is – a magánérdekek által vezérelt piac alá rendeli. A radikálisok véleménye szerint a polgárok „olyan vezetőket látnak, akik megválasztásuk után nem törődnek az egyszerű állampolgárok igényeivel, a vállalatokéival szemben viszont nagyon figyelmesek; világszerte egy mind inkább diszkreditálódott politikai osztályt látnak, és ezáltal a politika egésze leértékelődik”. (George [2001b] p. 16.)

A legfőbb külső kihívás a globalizáció, melynek során jelentősen csökken a nemzetállam szuverenitása, és ezzel az állampolgár beleszólása az őt érintő ügyekbe, hiszen a döntések már nem kizárólag az ország általa választott kormányzatának kezében vannak. A gazdasági, biztonsági és világpolitikai interdependencia az állampolgároknak a demokrácia hatékonyságába vetett hitét csorbíthatja. Ennek oka, hogy a globalizáció a pénzügyek és a gazdaság területén indult meg a leghamarabb, és a legaktívabb nemzetközi szervezetek is ezeken a területeken működnek, így a nemzetközi kapcsolatok szabályozása is a gazdasági érdekeket követi. Ezek az érdekek legtisztábban a transznacionális vállalatok (TNC) és a pénzpiacok korlátlan tevékenységében érhetők tetten, amelyet az egyes nemzetállamok – beleértve az Egyesült Államokat is – sem képesek kontrollálni. Ez a fő motívum a „globalizációellenes” névvel illetett szervezetek tevékenysége mögött, amelyek önmeghatározásuk szerint nem magát a globalizációt, hanem a neoliberais avagy vállalatirányítású globalizációt ellenzik (pl.: ATTAC, Jubilee). Nézeteik teljes elutasítása és meg nem hallgatása ezeket a mozgalmakat arra vezette, hogy ne csak a nemzetközi rendszer megreformálását tűzzék ki célul, hanem a nemzeti és nemzetközi civil szervezeteket figyelmen kívül hagyó demokratikus kormányzati rendszereket is. (George [2001b])

E három jelenségegyüttes kihívást jelent a demokrácia mint politikai berendezkedés számára. Úgy tűnik, hogy a demokráciának valamiképpen reagálnia kell ezekre a kihívásokra, különben elveszíti az állampolgárok bizalmát. Erre a következtetésre jutott Robert Dahl is, aki a *The future of democratic theory* című művében a következő kérdéseket teszi föl a demokrácia jövőjét illetően: A nemzetállami szintű demokrácia is a városállami szintű demokrácia sorsára van kárhozthatva? Ahogyan a de-

mokrácia eszménye és gyakorlata a városállamiról egy magasabb szintre, a nemzetállamira emelkedett, úgy fog vajon a mostani demokrácia eszménye és gyakorlata egy még magasabb szintre, a nemzetek fölötti kormányzat szintjére emelkedni? Ha igen, akkor ahogyan a nemzetállami szintre emelkedő demokráciának is új és egyedi, a közvetlen demokrácia gyakorlatától radikálisan eltérő politikai intézményekre volt szüksége, úgy a transznacionális szint is új, esetleg a mostani képviseleti demokráciáétól teljesen különböző módszereket igényel? (Dahl [1996b] pp. 11–12.)

Már a kérdésfeltevés is azt mutatja, hogy Dahl 1996-ban reális lehetőségnek tartja a globalizáció felgyorsulása miatt a nemzetállamok fölötti szinten kialakuló demokráciát, hiszen 14 évvel a fenti sorok megjelenése előtt¹ még nem valószínűsítette a nemzetállamnál nagyobb léptékű demokratikus rendszer létrejöttét. Akkor így írt: „Bizonyos eredendő korlátok ellenére a nemzetállamok (országok) azok a legnagyobb politikai egységek, amelyekben a demokratikus eszményekhez képest viszonylag demokratizált politikai rendszerek fognak fennállni a belátható jövőben. Az országoknál kisebb rendszerek nem lennének elég hatékonyak számos mai kulcsfontosságú probléma kezelésében, az országoknál nagyobb politikai rendszerek – például nemzetközi szervezetek – pedig szinte bizonyosan sokkal kevésbé lesznek demokratikusak, mint a mai demokratikus országok.” (Dahl [1996a] pp. 12–13.)

Am e kérdések azt is valószínűsítik, hogy egy ilyen átalakuláshoz paradigmaváltásra lesz szükség, hiszen a szintek közötti átmenetnek általában radikálisan új megközelítés szükséges. Kellett a gondolkodásmódbeli fordulat akkor is, „amikor a népi kormányzás hívei a tizennyolcadik század elején ráeszméltek: a demokrácia hatalmas, országnyi méretű megvalósítására a képviseleti elvet össze lehetne kapcsolni a demokratikus módszerrel, akkor ezt a bámulatba ejtő új összetételt minden idők egyik legnagyobb politikai találmányaként ünnepelték”. (Dahl [1996a] p. 17.)

Más irányból közelíti meg a demokrácia világméretű térhódításának témáját *Norberto Bobbio* (Bobbio [1995] pp. 17–41), aki azt a kérdést teszi fel, hogy lehetséges-e tökéletes demokráciát kialakítani egy nem demokratikus világban? Kiindulópontjának pedig azt tekinti, hogy a háború vagy a háborús fenyegetés szöges ellentétben áll a demokrácia létezésében lehetőségével. Márpedig a – világ államai között többségben lévő – nem demokratikus országok sokkal inkább hajlanak a konfliktusok fegyveres megoldására, és a nemzetközi rendszer sem demokratikusan épül föl. Így tehát a jelenlegi világrend nem kedvez a demokráciának.

A GLOBALIZÁCIÓ

A demokráciát fenyegető kihívások között egyebek mellett már szó volt a globalizációról, mint a problémák egyik legfőbb okozójáról. Természetesen mindenki értette, hogyan is került a fejtegetésbe ez a kifejezés, annak ellenére, hogy a szövegszerkesztő automatikus helyesírás-ellenőrzője – mint ismeretlen szót – pirossal aláhúzza. Ha a szót nem is, de a folyamatot ez a program is ismeri, sőt szimbolizálja, hiszen 78 nyelv vagy dialektus ismeretlen szavait képes pirossal aláhúzni. Ennek ellenére talán érdemes pontosítani, hogy mi is a globalizáció, és melyek a demokrácia szempontjából releváns hatásai.

A globalizáció és tünetei

A globalizáció jelenleg igen nehezen, talán egyáltalán nem definiálható fogalom, mivel mindenki mást ért rajta. „A globalizációt általánosságban a mind intenzívebb kölcsönös kapcsolatok és függőségek világméretű rendszerének kialakulásaként jellemezhetjük, melynek során háttérbe szorulnak a társadalmi és kulturális rendszerek geográfiai korlátai” – hangzik Bayer József definíciója. (Bayer [2001] p. 124.) Ezzel az igen megengedő meghatározással sem ért azonban mindenki egyet, ezért talán az lenne a legpraktikusabb, ha a globalizáció tüneteit sorolnánk fel: a kommunikáció villámgyorsan fejlődik, a pénz és a tőke szabadon áramlik, a világ történései mindenhol éreztetik hatásukat, a határok sok szempontból elveszítik jelentőségüket, a tér és az idő összeszűkül, a gazdasági integrációval együtt járhat a kulturális fragmentáció (amely tünetegyüttesre a „*fragmegráció*” szót is szokták használni), valamint változnak a kulturális minták.

A szerzők túlnyomó többsége úgy véli, hogy a globalizáció nem csupán gazdasági jelenség, hanem kihatással van az emberi élet szinte minden területére (pl.: Giddens [1999], Soros [2001], Bayer [2000]), sőt Giddens szerint a világ nagy részén a globalizáció maga az életmód (Giddens [1999] p. 19.). Ugyancsak egyetértenek abban, hogy a folyamat nemcsak a fejlett világ polgárait érinti, hanem a Föld szinte valamennyi lakosát. Mi több Giddens egyfajta „fordított gyarmatosításról” is beszél (Giddens [1999] p. 16.), ami annyit tesz, hogy a nem nyugati államok egyre nagyobb hatást tudnak gyakorolni a Nyugatra. Ennek természetesen az ellentéte is fölmerül, azaz az új nyugati gyarmatosítás, amelyhez immáron hadseregek sem kellenek, sőt a fejlődő országok maguk is küzdenek a gyarmati sorba kerülésért, hiszen úgy gondolják, hogy aki most kimarad a globalizációból, az örökre lemarad a jólét lehetőségéről is. A globalizáció egyik megjelenési formája a civil társadalom

nemzetköziesedése, amelyre legjobb példát pont a globalizációellenesnek nevezett mozgalmak mutatnak. Az olyanyira elítélt McDonald's világméretű terjeszkedését követik a kínai büfék, a gyrossütők, és a Coca-Colán kívül most már a világ minden táján kapható a chilei, új-zélandi vagy magyar bor is.

Soros György (Soros [1999]) úgy tekint a jelenleg folyamatban lévő globalizációra, mint a *piaci fundamentalizmus* világméretű elterjedésére. Mivel a pénztőke volt az első igazán globális szereplő, a játékszabályokat is ez alakította ki, így ezek a szabályok a tiszta, racionális piaci normákkal azonosak lettek. Az újabb szereplők – legalábbis eddig – kénytelenek voltak alkalmazkodni ezekhez a játékszabályokhoz, nem létezik ugyanis globális szabályozóerő és játékvezető. És hogy miért lehetséges a piac uralma, azt Zürn fogalmazza meg: „Olyan helyzetben vagyunk, hogy a *burzsoá* már régen nemzetek feletti kategóriákban gondolkodik és cselekszik, míg a *citoyen* még nemzeti keretekben. Ebben a helyzetben a *burzsoá* a maga gazdasági ügyeit a *citoyen* kollektív politikai ésszerűségének normáitól és szabályaitól függetlenül folytathatja, mivel a társadalmi globalizációt csak hézagosan kíséri a politikai internacionalizálódás.” (Zürn [1998] pp. 304–305.)

A globális szabad versenyben ezért elsősorban az egyéni érdekek érvényesülnek, mivel a közérdek figyelembevétele gazdasági hátrányt okoz a versenyzőknek. A globális piacon azonban nemcsak vállalatok versenyeznek, hanem nemzetállamok, társadalmak, sőt kultúrák is. Ebből következően az államoknak és a társadalmaknak is igazodniuk kell a pénzalapú és egyéni érdekre épülő globális piaci értékrendhez, ami pedig mélyen megváltoztatta a társadalmakat az utóbbi egy-két évtizedben. Ennek veszélyét hangoztatja Susan George is, aki a társadalom ingatag stabilitására hívja fel a figyelmet mint a működőképes piac alapfeltételére. (George [2001b] pp. 10–11.) A globalizáció pozitív hatásai mellett Rostoványi Zsolt is megemlíti a negatívumokat, amikor azt írja, hogy a „globalizáció komoly fenyegetést jelent a társadalmi stabilitás, ebből eredően a kapitalizmus, a szociális állam és a demokrácia közötti történelmi szövetség számára...” (Rostoványi [1999] p. 4.)

Globalizáció és nemzetállam

A nemzetállamok szuverenitására épülő *vesztfáliei rendszer* a XVII. századtól egészen a második világháború utánig fennmaradt, és csak a modernizációból kinövő globalizáció ingatta meg. Bár a rövid XX. század elején kísérleteket tettek a nemzetállamok fölött álló összefogás kialakítására (Népszövetség), először az Egyesült Nemzetek Szervezete és annak különféle sza-

kosított intézményei voltak tekinthetők ténylegesen olyan szervezeteknek, amelyeknek módjukban állt a nemzetközi rend befolyásolása. A globalizáció egyik pozitív jellemzőjének lehet tehát tekinteni azt, hogy a nemzetállamok között nem csak önérdékből eredő ütközés, hanem a közös érdekből kiinduló együttműködés is kialakulhatott. A *posztvesztfáliai nemzetközi rendszerre* jellemző a transznacionalizálódás, melynek során a nemzetközi interakciók formái az államok közötti kapcsolatok mellett új formákkal is kiegészülnek. A XX. század végén már jellemző, hogy közvetlen kapcsolat alakul ki a nemzetközi szervezetek és az államok, a nemzetközi szervezetek és az egyes társadalmak, valamint a különböző államok társadalmi között is, például nem kormányzati szervezeteken keresztül. Így tehát már nem az állam a nemzetközi politika egyetlen szereplője, sőt jelentősége a nemzetközi civil szervezetekhez, a nemzetközi szervezetekhez és főként a transznacionális vállalatokhoz képest egyre csökken. A globalizációval együtt járó lokalizáció (összevonva: „*glokalizáció*”) miatt az állam szerepét nemcsak a transznacionális szint irányából éri támadás, hanem a szubnacionális, regionális szintről is, hiszen a helyi érdekek mind nagyobb beleszólást követelnek az ország ügyeibe. Az államoknak így szuverenitásuk egy részét meg kell osztaniuk más szereplőkkel. *Anthony Giddens* is felveti az államra két irányból nehezedő nyomást és annak jogosságát, amikor azt írja, hogy „a nemzetállam nem csak túl kicsi a nagy problémák megoldásához, de túl nagy is a kis kérdések kezeléséhez”. (Giddens [1999] p. 13.)

Ahogy a globalizáció, a nemzetállamok sorsa is a hidegháború – avagy a rövid XX. század – végével vált központi témává a társadalomtudományban. A bipoláris világrend szétesett, megdőlt a vesztfáliai paradigma, helyébe pedig új paradigmácsírák léptek. Egyike ezeknek *Francis Fukuyama* (Fukuyama [1994] pp. 289–302.) *történelemvége-elmélete*, amely szerint az ideológiák harcából a liberális demokrácia és a kapitalizmus kerültek ki győztesen. A történelmi fejlődés – ha van ilyen – véget ért, a gazdaság pedig fejlődik tovább. A *kétpólusúvilág-paradigma* szerint a kelet–nyugat tagoltság csupán átalakult, és egy észak–dél, gazdag–szegény polarizáltsággá alakult át. A *sokvilág-paradigma* viszont azt állítja, hogy a nemzetközi rendszer meghatározó szereplői továbbra is a nemzetállamok lesznek. A *teljeskáosz-paradigma* pedig a szecessziót, az új törzsiséget a szubnacionális elemek harcát vetíti előre. *Samuel Huntington* (Huntington [1995]) *civilizációs paradigmája* szerint a nemzetközi rendszer új szereplői a nemzetállamoknál nagyobb egységek, a civilizációk lesznek, legalábbis a fő konfliktusok az általa leírt 7 vagy 8 nagyobb kulturális egység között (főleg a Nyugat és a világ többi része [West-Rest] között) fognak lezajlani. (Rostoványi [2001a])

A rövid XX. századdal nemcsak a hidegháború és a nemzetállamok primátusa ért véget, hanem a modernitás is, helyébe az 1960-as és 1970-es években a modernizációs válság hatására kialakult posztmodern lépett. Míg a modernitás alapja a felvilágosodás volt, a posztmoderné a romantika – állítja *Heller Ágnes* (*Heller* [1993] pp. 7–51.) –, ami igen nagy hatással lehet a felvilágosodás talaján sarjadt demokrácia sorsára. *Bayer* (*Bayer* [2001] p. 125.) szerint azonban a globalizáció éppenséggel a modern viszonyok világméretű kiterjesztését jelenti, és nem a posztmodernét, azaz a fenti logika alapján éppen, hogy előmozdíthatja a demokratizációt.

„A globalizáció motorja a tőke mobilizálódása, amellyel együtt jár az emberek mobilizálódása is. A gazdaság egyre absztraktabbá, megfoghatatlanabbá válik, s minden helyhez kötött jószágnak csökken az értéke, míg a mobilitáshoz kötődő javak értéke növekszik.” (*Lánczi*, [2000] p. 212.) Ez, valamint a nemzetállamok határait teljességgel figyelmen kívül hagyó pénzügyi tranzakciók – amelyek akár az ország gazdasági stabilitását is veszélyeztethetik – rendkívüli módon meggyengítik a nemzetállam létalapját, legfőképpen a szuverenitását. Ezekhez még hozzátehetjük azt is, hogy a TNC-k kisiklanak az állami adók alól, ami a költségvetés stabilitását veszélyezteti. További bomlasztó tényező az információval kereskedő lobbisták tevékenysége, amely az érdekek professzionalizálódásához vezet, minek következményeként a politika elveszíti a közös érdek érvényesítésének képességét.

Bár a nemzetállamok *Giddens* szerint még mindig igen erősek (és még egy jó ideig azok is maradnak), a szerepük változik. Már nem képesek olyan nagy hatással lenni saját belső életükre, mint korábban. Ez nem csak a – TNC-k által uralt – gazdaságra vonatkozik, hanem a szuverenitás szempontjából oly fontos külpolitikára is, mivel a geopolitika hagyományos formái elavultak. A hidegháború lezárása óta a nemzetállamoknak (legalábbis a nagy többségnek) már nincsenek *ellenségei*, geopolitikai és nemzetbiztonsági stratégiáinak ezentúl a *kockázatokra* kell összpontosítania, amelyek túlterjednek a hagyományos fegyveres fenyegetettség körén. (*Giddens* [1999]) Jól példázza ezt, amikor az Egyesült Államok elleni terrortámadás után Oroszország engedélyezte az Afganisztán elleni háborúra készülő amerikai csapatok állomásoztatását a saját érdekszférájának tekintett közép-ázsiai volt szovjet köztársaságokban.

George – mint máskor is – ebben a kérdésben is egy radikális álláspontot vesz fel, amely szerint a nemzetállamok ereje ugyan csökkent, de más-más módon a fejlett és a fejlődő világban. Az elmaradott területek szinte teljesen a TNC-k és a gazdag országok uralma alá kerültek, míg az előbbieket a kizárólagos jövedelemforrásaik és munkaadóik, addig az utóbbiak az államadóságok segítségével egy újfajta gyarmatosítást hajtottak végre.

(George [2001a] és 2001b) Csökkent azonban a legfejlettebb államok önállósága is, amelyek önként áldozták fel szuverenitásukat a szabad kereskedelem és a tőkeáramlás oltárán. Emiatt azután egyre inkább függővé válnak a multinacionális óriásvállalatoktól, amelyek dönthetnek arról, hol fektessenek be, hol adjanak munkát, hol adózzanak és folytassanak szponzori tevékenységet.

Az államok hatalomvesztésének okait és folyamatát legjobban talán *David Held* foglalja össze. Az általa fontosnak talált hat tényező közül az első a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlődése, ami lehetetlenné teszi a javak és gondolatok áramlásának nemzetállami kontrollját. A második ok a transznacionális vállalatok és tevékenységek szám- és értékbeli növekedése, valamint terjeszkedése. A harmadik, hogy a korábban nemzetállami felügyelet alá tartozó alrendszerek (pl. védelem, kommunikáció vagy gazdasági tervezés) hatékonysági vagy politikai okokból nemzetközi ellenőrzés alá kerülnek. A negyedik tényező, a szupranacionális szervezeti tagság és a nemzetközi szerződések miatt az államoknak fel kell adniuk szuverenitásuk egy részét. Ezzel függ össze a globális kormányzat fokozatos kialakulása, amely szintén korlátozza a nemzetállamok döntési szabadságát, akárcsak a keletkező nemzetek fölötti állam. (Held 1997)

GLOBÁLIS POLITIKAI RENDSZER

Az ókorban kialakult demokrácia (ezt nevezi *Dahl* az első transzformációnak {*Dahl* [1989]}) fogalmát a középkor végéig csupán kis közösségeken belül gondolták működőképesnek, mivel a (teljes) nép hatalomban való részvételét értették rajta. A *respublicán*ak nevezett berendezkedés természetesen csak a teljes jogú polgároknak vagy az arra érdemeseknek engedett közvetlen beleszólást, mivel a teljes népesség, a „csőcselék” amúgy sem lett volna képes jól dönteni. A nemzetállamok kialakulásával a képviseleti demokrácia is létrejött (ez *Dahl* szerint a második transzformáció), amely már nem a döntésekben való részvételt biztosította mindenki számára (még az elit számára sem), hanem a döntések és a döntéshozók alkalmankénti ellenőrzését. Az így létrejött berendezkedésnek nyolc lényeges következménye van (*Dahl* [1989] pp. 214–220): (1) a képviseleti elv; (2) a demokratikus folyamatok elvileg korlátlan mértékben kiterjeszthetők; (3) a polgárok közvetlen politikai részvételi lehetősége csökken; (4) a területtel nő a lakosság heterogenitása; (5) megsokszorozódnak a politikai törésvonalak, így a konfliktusok elkerülhetlenné válnak és megkérdőjeleződik a közjó érvényessége; (6) kialakul a *poliarchia*, valamint (7) a társadalmi és szervezeti *pluralizmus*; (8) egyéni és politikai jogai lesznek szinte a teljes felnőtt lakoságnak. A felsoroltak közül a

poliarchia Dahl szerint szükséges, de nem elégséges feltétele a demokratikus berendezkedésnek. A *poliarchia* elemei pedig a következők (Dahl [1989] p. 221): választott tisztségviselők, rendszeres szabad és tiszta választások, szólásszabadság, alternatív információforrások rendelkezésre állása, társulási autonómia (gyülekezési, szerveződési és egyesülési jogok), és inkluzív (kiterjesztett avagy befogadó) állampolgárság. A másik lényeges összetevő a *pluralizmus*, amely Dahl szerint a *poliarchiához* hasonlóan, a demokrácia elengedhetetlen feltétele, mivel a pluralista társadalom (Dahl [1989] pp. 251–252.) megakadályozza a hatalom egészségtelen koncentrációját és szétszórja a politikai erőforrásokat.

Ez a definíció, mint sok más is, elvileg korlátlan méretekben lehetségesnek ítéli meg a demokrácia kialakulását. *Schumpeter* (Schumpeter [1987] pp. 269–273.) még gazdasági berendezkedéstől sem teszi függővé a demokráciát, amelyet ő csupán procedúrák összességének tekint. De *Beetham* definíciója – mely szerint a demokrácia a kollektív döntéshozatal módszere, amelyben a köz ellenőrzi a döntéseket és mindenkinek azonos joga van az ellenőrzésben való részvételre – sem zárja ki a globális demokratikus államot (Beetham [1995] p. 1.). Hasonlóképpen *Ralf Dahrendorff* meghatározásában – melynek lényege, hogy a demokráciában erőszak nélkül is lehetséges változás, a hatalom gyakorolható a súlyok és egyensúlyok rendszerével, és az emberek döntő befolyással rendelkeznek a döntésekre – sincs semmi olyan, ami ellentétes lenne a méret korlátlan növelésének lehetőségével. (Dahrendorff [2001]) *Giddens* pártok versengésére, polgári és politikai jogokra és szabad választásokra korlátozott definíciója is kiterjeszthető bármekkora területre és népességre. (Giddens [1999] p. 68) A demokrácia tulajdonságaiból, elemeiből és feltételeiből tehát az következne, hogy egy demokratikus állam akármekkora lehet, mérete nem befolyásolja a demokráciát.

A világállam hagyományos felfogása

Sokan azonban kételkednek abban, hogy a belátható jövőben (vagy valaha) létrejöhessen egy demokratikus világállam vagy transznacionális világrend. Rengeteg érvet lehet felhozni, hogy milyen tényezők akadályozzák az egységes világállam létrejöttét. (pl. Burnheim [1986] pp. 218–219.)

A KÉPVISELTEK ÉS A KÉPVISELŐK SZÁMA TÚL NAGY

A képviseleti demokráciák között is igen nagy különbségek vannak a törvényhozás méretét és az egy képviselő által képviselt polgárok számát tekintve. Nem gyakoriak azonban a több ezer

fős testületek, és az is ritka, hogy egy képviselőt milliók válaszszanak. Egy világállam esetében – ha a törvényhozás a nép által közvetlenül választott képviselőkől állna – több milliós választóköri körzeteket kellene kialakítani, vagy több ezer fős testület megalkotására lenne szükség, ami azonban veszélyeztetné a működőképességet. Ez a képviselők szavazatának értékét és munkájuk fontosságát nagymértékben degradálná, nem is beszélve a választópolgárok szavazatának értékéről. Amennyiben a listás választások módszerét alkalmazzák, az egyes szavazatok értéke igen csekély lenne. Egy ilyen berendezkedés valószínűleg a részvétel mértékének további jelentős visszaesését váltaná ki.

TÚL SOK ÉRDEK

Az egyes választóköri körzetekben nemcsak a lakosság száma lenne túlságosan nagy, hanem a heterogenitása is, ezért egy-egy képviselőnek esetenként annyi érdeket kellene egyedül képviselnie a törvényhozásban, amennyi jelenleg egy-egy ország teljes parlamentjében ütközik egymással. Másrészt igen heterogén lakoságnak kellene kiválasztani a kínálatból azt a személyt vagy pártot, amely az előforduló összes preferenciának eleget tud tenni.

Egy olyan heterogén népesség, mint a föld teljes lakossága, pártokból is több százat, esetleg ezret igényelne, hogy a felmerülő összes érdeket képviselje. Ez a jelenleg ismert és használt választási és mandátumelosztási rendszerek alapján szélsőségesen elaprózott pártstruktúrát hozna létre. Parlamenti küszöb alkalmazása esetén pedig százmilliók maradnának képviselő nélkül.

NÓ A KÉPVISELETI SZINTEK SZÁMA

Amennyiben a közös kormányzatot nem a démosz által választott, hanem egy delegált vagy közvetett választással kialakított testület ellenőrzi, az demokratikus deficithez vezethet – ezt példázza jelenleg az ENSZ esete. Nemcsak a demokrácia veszít erejéből, de a politikai berendezkedés újabb szinttel egészül ki, ami még nehezebbé, hosszadalmasabbá teszi a döntéshozatalt és sokat ront a hatékonyságon – ahogy ez jelenleg az Európai Unióban látható. Mivel az emberek életét és közvetlen környezetét érintő legegésőbb kérdésekben a helyi és regionális önkormányzatok szintje nem nélkülözhető, a nemzetállami szint pedig az identitás és a kultúra szempontjából fontos (és ki tudja elképzelni, hogy az Egyesült Államok feladja teljes szuverenitását), valószínűleg csak egy újabb, transznacionális kormányzati szint beiktatásával oldható meg a világállam kormányzása. Ennek következtében nemcsak a demokratikus deficit nő meg és a hatékonyság romlik, hanem újabb hatásköri vi-

ták alakulnak ki. Hibás vagy elmaradt döntések esetében újabb lehetőség nyílik az egymásra mutogatásra. Természetesen újabb igazságszolgáltatási és ellenőrző szervezeteket kell létrehozni, amelyek a transznacionális kormányzati szinttel szemben is képesek eljárni. A demokratikus deficitet és a hatékonyságcsökkenést is ellensúlyozhatja ugyan a *szubszidiaritás* elvének következetes alkalmazása. A kívánt szint kiválasztása azonban csak látszólag egyszerű feladat, az ezen elv alapján működő Európai Unióban is sok konfliktus származik a módszer alkalmazásából. A szupranacionális szinten esetlegesen létrejött regionális szövetségek – mint az ENSZ-ben – a világállamban a demokrácia ellen hathat, ám valószínűleg nem kerülhető el.

AZ EGYENLŐTLENSÉGEK ÓRIÁSIÁK

Szinte felfoghatatlan mértékűek a gazdasági különbségek a világ különböző területén élő emberek között. Ez a gazdasági egyenlőtlenség általában magával hozza a társadalmi különbséget is, ami viszont már közvetlen hatással van a politikai megnyilvánulásokra, akárcsak az ezekből következő műveltségi szintkülönbség. Természetesen az anyagi egyenlőtlenség azt is jelenti, hogy a gazdagabb országba születettek sokkal több szabadidővel rendelkeznek, amit aktív vagy passzív politizálásra tudnak fordítani. Az alternatív információforrások elérhetősége is – többek között – anyagi kérdés, ez pedig a demokrácia alapkritériumai közé tartozik. A szegénység következménye lehet a politika iránti érdektelenség is. Hosszú távon a szegénység alattvalói vagy parochiális politikai kultúrát alakíthat ki, amely szintén nem kedvez a demokráciának.

Mindennek egy világállam létrejötte esetén az lehet a következménye, hogy a politika és ezzel a hatalom is a gazdagok, azaz leginkább a Nyugat kezébe kerül. Ez pedig azt eredményezheti, hogy a szegény régiók érdekei nem vagy sokkal kisebb hatékonysággal kapnak képviselést, így a forrásokból is kevesebb jut nekik. Tehát nemhogy nem javul a jelenlegi állapot – amelyben a világ lakosságának leggazdagabb húsz százaléka birtokolja a javak 80%-át –, hanem tovább is romolhat. A helyzetet az is súlyosbíthatja, hogy a szegény országok sorsáról nem olyanok döntenek, akik – helybeliek lévén – ismerik a körülményeket, hanem azok kezében van a sorsuk, akik talán még nem is hallottak a térségről, legalábbis semmiféle kötődésük nincs hozzá. Mindez nagy valószínűséggel komoly konfliktusokhoz, a világállam elleni tiltakozáshullámhoz vezethet.

NŐ AZ ÜGYEK SZÁMA ÉS KOMPLEXITÁSA

Az ügyek mennyisége és komplexitása mind a választó, mind a képviselő számára kezd már a nemzetállami keretek között is

átláthatatlanná válni. Az ügyek mennyisége többek között a lakosság és a terület növekedésével (a városállami méretekhez viszonyítva) és az állam szélesedő szerepvállalásával párhuzamosan nő. Az ügyek komplexitása pedig az általános képzettségi szint emelkedésénél is gyorsabb ütemben emelkedik, mivel egyre több véleményt, érdeket, hatást és kimenetelt kell megvizsgálni, egyre több igényt (pl. nemzetközi normákat vagy globális ökológiai szempontokat) kell figyelembe venni, és mindezeket a szűkös erőforrások esetében szükséges költség-hasznos és trade-off elemzésekkel kiegészíteni. Ahogy *Dahl* fogalmaz: az elmúlt fél évszázad folyamán oly mértékben emelkedett az ügyek komplexitása, hogy „egyetlen ember sem lehet mind-egyiknek szakértője – sőt leginkább csak egynéhánynak”. (*Dahl* [1996b] pp. 13–14) Ez természetesen azt is jelenti, hogy sem a politikusok, sem a választópolgárok nem szakértők, és nem látják át az ország teljes működését.

KULTURÁLIS KONFLIKTUS

A kultúrakutatások is megerősítik azt a feltevést, miszerint nem véletlen, hogy a demokratikus államberendezkedés Nyugat-Európában alakult ki és stabilizálódott, hiszen ezek a nemzetek azok, amelyek kultúrája a legkevésbé igényli és tűri az autoritarizmust. *Hofstede* (*Hofstede* [1977]) kutatásai alapján egyértelmű, hogy az általa mért 40 ország közül a 15 észak- és nyugat-európai, észak-amerikai és a Csendes-óceán déli részén fekvő ország, valamint Izrael polgárai igénylik leginkább a mindennapi ügyeikbe való beleszólást², és ők viselik el legkevésbé az autoritervezetést. Ezen országok mindegyike legalább a második világháború vége óta demokratikus, de többségük (Németország, Ausztria és Izrael kivételével) sokkal régebben. A nem demokratikus államok és a mérés idején még friss és instabil demokráciák viszont mind a másik kategóriába tartoznak, kultúrájuk kevésbé demokratikus. Olyan országokban – konkrétan Dél-Európában –, ahol a mérés idején a demokrácia iránti igény nem volt magas, később mégis demokratikus kormányzatok jöttek létre, és szilárdultak meg, ehhez hathatós külső (nyugat-európai és amerikai) segítségre volt szükség. Lehetséges tehát a nemzet kulturális beállítódásával szemben is demokratikus rendszert kialakítani, sőt konszolidálni, de csak amennyiben az egyéb belső és külső feltételek kedvezőek (ld. 5.1.1. fejezet i. pontjában).

A világ népességének döntő hányada nem a demokráciát fontosnak tartó kultúrában él, nem azonosak értékei a demokráciát kiötlő és szerves fejlődéssel kialakító társadalmakkal. Ha a világállam vagy világrend ezekre a nemzetekre rákényszerítené a liberális demokráciát, a demokrácia keretein belül azok hoznák a döntéseket, akik nem ebben a politikai kultúrában szo-

cializálódtak, nem demokratikusan gondolkodnak. Amennyiben a Nyugat – a nyugati értékrenden alapuló nemzetközi intézményein vagy a nyugati hagyományú nemzetközi jogon keresztül – nem próbálná rájuk eróltetni a demokráciát, nem bizonyos, hogy maguktól azt választanák. „A globalizáció folyamata tette még nyilvánvalóbbá és láthatóbbá azt az ellentmondást, ami az univerzális értékek és az egyes civilizációk és kultúrák sajátos értékei között feszül. (...) A fő problémát az okozza, hogy a nyugati civilizáción kívüli civilizációk amennyiben el is fogadják az univerzális értékek létét, aligha hajlandók arra, hogy – amint a globális kapitalizmusból, avagy más kifejezéssel: a modernitás univerzalitásából szervesen következik – a nyugati civilizáció értékeit fogadják el univerzális értékeként.” (Rostoványi [1999] p. 38.)

Mivel a kultúra igen lassan és nehezen változik, a kulturális jellemzők között sokkal kisebb a kompromisszum lehetősége. Egy ideológiai vagy társadalmi konfliktusban az ember valakinek a pártjára áll, egy kulturális konfliktusban viszont az a kérdés, hogy hova tartozik, ezen pedig nemigen tud változtatni. *Huntington* (Huntington [1995 pp.] 183–204.) szerint a jövő konfliktusai ezen kulturális törésvonalak mentén fognak kialakulni, legfőképpen pedig a Nyugat ellen lép fel majd a többi civilizáció. Ez természetesen nem feltétlenül jelent erőszakot, de bizonyos, hogy a nyugati értékek és befolyás elleni küzdelem kiéleződik, ami igen valószínűtlenné teszi egy egységes világrend vagy világállam és a globális demokrácia kialakulását.

Ha nem is értünk egyet a civilizációk harcának elméletével, annyi mindenképpen látható, hogy a civilizációs vagy kulturális különbségek megnehezítik az egységes világrend megteremtését, hiszen a nagyobb kulturális egységek értékrendjei között jelentős eltérések mutatkoznak. Egészen másképpen viszonyulnak egyes kultúrák például az emberi jogokhoz, a tulajdonhoz vagy a nemek egyenlőségéhez. Pedig ezek a társadalmi élet legfontosabb mozzanatai közé tartoznak, tehát ezen értékek iránti viszony egységesítése nélkül nem is képzelhető el egy egységes társadalommal rendelkező világállam. És hogyan is irányíthatja a politika demokratikusan azt az országot és társadalmat, amelyben az alapvető értékek terén sincs egyetértés. A nyitott társadalom elmélete alapján „a globális társadalom sohasem elégítheti ki a korlátolt egyének szükségletét, hiszen nem válhat közösséggé. Túl nagy, túl sokszínű: rengeteg nemzetet és kultúrát ölel fel. Azoknak tehát, akik valamilyen közösségbe szeretnének tartozni, máshova kell fordulniuk” (Soros [1999] p. 123.), ez pedig az integrációval párhuzamos fragmentációt eredményez.

Lánczi szerint sokan „amikor a globalizációról beszélnek, akkor a nyugati demokráciák világméretűvé növelésére gondolnak. Kérdés azonban, hogy a demokratizálódásnak együtt kell-

e járnia a nyugatosodással, amely a politikai intézmények átvételén túl kulturális minták terjesztését is jelenti.” (Lánczi [2000] pp. 213–214.) Van-e akkor más út globális demokrácia vagy csak egy demokratikus világ felé?

A globális kormányzás modellje

Mivel a nemzetállam immáron képtelen egymaga ellátni minden funkcióját vagy legalábbis sokkal hatékonyabban felelhet meg a kihívásoknak egy regionális, illetve globális együttműködés, fölmerül a globális kormányzás iránti igény. Ez azonban nem valósítható meg a modern nemzetállami intézmények méretbeli kiterjesztésével a nemzeti kormányzás mintája alapján. A *globális kormányzás (global governance)* elmélete szerint a kormányzás nem is kizárólag intézményesült főhatóságok révén lehetséges. A nemzetállamok egyes hatásköreit kormányközi szervezetek, transznacionális társaságok, nemzetközi szakszervezetek és civil mozgalmak, egyházak, lobbicsoportok és egyéb határokon átnyúló szerveződések veszik át. A globális kormányzásnak nincs rögzített intézményi struktúrája, hanem sokféle szintű és hatáskörű szervezet hálószerű kölcsönhatása alapján működik, amelyek akkor tudnak igazán hatékony döntéshozó mechanizmust kialakítani és állami funkciókat átvenni, ha szigorúan veszik a *szubszidiaritás* elvét.

Fölmerül azonban ezen szervezetek és döntéseik demokratikus legitimitációjának kérdése, hiszen a nemzetközi szinten nem léteznek a népszuverenitás, a képviselőlet valamint a kormányzati felelősség intézményei. Mivel pedig a *globális kormányzás* nem intézményesült, így a demokratikus képviselőlet eddig ismert módszerei nem is alkalmazhatók. A *demokratikus deficit* már jelenleg is a nemzetközi szerveződések legnagyobb legitimitációs kihívása. Ennek leküzdéséhez valószínűleg egy új, globális kollektív identitásra lenne szükség, amely kialakulása – ha egyáltalán lesz ilyen – igen hosszú időt vehet igénybe. Ez lehet az oka annak is, hogy a *globális kormányzást* hirdető *idealista* irányzat jelenleg háttérbe szorul a hegemonikus nemzetközi rendszert megtartani kívánó *realista* iskolával szemben. (Bayer [2001] pp. 133–135.) A *globális kormányzás* elméletét továbbfejlesztve alakította ki *John Burnheim* a *demarchia* modelljét (ld. 5.2.3.).

GLOBÁLIS DEMOKRÁCIA

A demokrácia a fejlett demokratikus országokban is kihívásokkal néz szembe, mivel csökken az emberek bizalma a politikai intézmények iránt. A szerzők többsége szerint a demokráciának

meg kell újulnia, hogy megfeleljen az új követelményeknek. De nem csak a demokrácia van nehéz helyzetben, hanem a nemzetállamot, a demokrácia eddigi egyetlen keretét is komoly kihívások érik, egyre veszít szuverenitásából. Dahl (Dahl [1989] p. 320) szerint a demokratikus államok relatív autonómiájának mértéke igen tág keretek között változik. Ám úgy gondolja, hogy a demokrácia minősége és az autonómia mértéke nem hozható közvetlen összefüggésbe. A korábban leírtak szerint a gyenge szuverenitás veszélyeztetheti a demokráciába vetett hitet, de a védtelenség tudata sok kisméretű demokratikus országban a kormányzatot akár polgárainak aktívabb védelmére is ösztönözheti, így szilárdítván meg a demokráciát.

Két – talán megválaszolhatatlan – kérdés merül föl tehát. Hogyan lehet megküzdeni a demokráciát érő kihívásokkal? Mit lehet tenni annak érdekében, hogy a demokrácia jelenlegi vagy továbbfejlesztett változata a világ egészén elterjedjen? Alkalmazhatjuk e két kérdés összefoglalásaként az Európai Unió által az integrációra szívesen alkalmazott mélyítés és szélesítés kifejezéseket is. Az európai integráció eddigi évtizedei alatt kiderült, hogy a két folyamat igen szoros kapcsolatban áll egymással.

Mindezekkel kapcsolatban fölmerül, a nyugati tudósok és főként politikusok által általában elhanyagolt probléma, hogy az általunk demokráciának nevezett politikai berendezkedés szupremáciája valóban a legjobb-e? Hogyan nézne ki az a globális politikai rendszer, amely minden polgára megelégedésére működik?

A demokrácia jövője

Dahl véleménye szerint a nemzetállamok meggyengülése és a demokráciát érő belső kihívások egy harmadik demokratikus transzformációt helyeznek kilátásba, melynek szerinte három dimenziója lehet. Változhat a *feltételrendszer*, ezzel pedig a demokratikus országok száma, megváltozhat a politikai *rendszerek léptéke* és kialakulhatnak a nemzetállamnál nagyobb egységek, valamint lehetséges *új intézmények és gondolkodásmódok* kialakulása, ami demokratikusabbá tenné a *poliarchiák* politikai életét és társadalmát. (Dahl [1989] pp. 312–315.)

A DEMOKRATIKUS ORSZÁGOK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA

Amennyiben a demokratikus országok száma változik az lehet: (I) növekedés, (II) csökkenés, illetve (III) stagnálás az egyes kategóriákba sorolható országok egymás közötti cserélődésével.

I. Mivel a demokrácia kialakulásához szükséges feltételek (az erőszakszervezeteket választott civilek ellenőrzik, a demokratikus nézetek és a demokratikus politikai kultúra

általánosan elterjedtek, nincs külső, demokráciaellenes erő, piacgazdaság van és gyenge a szubkulturális pluralizmus) elenyésző számú nem demokratikus országban állnak fenn, ez az optimista szcenárió igen valószínűtlennek tűnik a közeljövőben. Ez természetesen nem zárja ki, hogy egy-egy ország a demokratizálódás útjára lépjen, de nem várható egy újabb demokratizációs hullám elindulása.

II. Az, hogy egy régi (konszolidált) demokratikus országban a demokrácia megszűnjön, igen ritka jelenség, ezért valójában csak a frissen kialakult demokráciák esetében áll fenn ilyen veszély, mivel ott még nem szilárdultak meg a demokratikus elvek, nem ivódott be a polgárok tudatába a demokratikus politikai kultúra. Fialat demokráciának *Dahl* a 20, *Lijphart* (*Lijphart* [1984] p. 38.) pedig a 30–35 évnél nem régebbi demokratikus berendezkedéseket tekint. A demokrácia kialakulása és fennmaradása ellenható tényezőket azonban ellensúlyozhatja a Nyugat pozitív hatása, még inkább aktív segítsége. Nem valószínű tehát a fiatal demokráciák tömeges visszatérése korábbi autoriterberendezésükhöz.

III. Sokkal valószínűbb azonban a harmadik kimenetel, miszerint a demokratikus államok száma nemigen változik, csak a klub tagjai cserélődnek. Ez kétféleképpen képzelhető el. Egyrészt lehetséges, hogy néhány fejlett, autoriterberendezésű állam és néhány fiatal demokrácia hosszabb ideig a demokrácia és a nem demokrácia határmezsgyéjén fog billegni, néha az egyik, néha a másik kategóriába sorolotva. A másik valószínűsíthető jövőkép szerint a friss demokráciák némelyike – ahol a demokrácia feltételei nem megfelelőek – hosszú távra visszacsúszik az autoritarizmusba, míg néhány – jó feltételekkel rendelkező – jelenleg nem demokratikus állam kialakítja a *poliarchiát*, és tartósan megkapaszkodik a demokratikus országok között. Ezt a szcenáriókat támasztja alá az elmúlt 20–25 év tapasztalata, és jól illusztrálja, hogy a *Lijphart* által 1984-ben demokratikusnak tekintett (*Lijphart* [1984] pp. 37–40.) 51 országból 9 ma egyértelműen autoriter, 5 pedig kétes berendezésű, míg legalább ugyanennyi azon államok száma, amelyek azóta demokratizálódtak. Jelenleg úgy tűnik, hogy a demokrácia felé halad néhány kelet-európai és délkelet-ázsiai ország, míg néhány dél-amerikai pont az ellenkező irányba sodródik.

A DEMOKRÁCIA LÉPTÉKÉNEK VÁLTOZÁSA

A képviseleti rendszer elvben kiterjeszthetővé teszi a demokráciát bármilyen méretű egységre. A nemzetállami méretű politikai rendszer kiépítése egyben azt is jelentette, hogy sokkal

többféle érdek jelent meg a politikában, amelyekről kiderült, hogy békésen megférnek egymás mellett. Kiderült, hogy a plurális társadalomban is működhet a demokrácia, mégpedig poliarchia formájában. Csökkent ugyan az állampolgárok valódi politikai részvételének lehetősége, megnőtt viszont azon emberek száma, akik azonos törvények szerint élnek és azonos jogokat élveznek. A korábbi városállami keretek ekkortól önkormányzati szintre kerültek. Talán így képzelhető el a világméretű demokráciává való átalakulást meghozó harmadik transzformáció, mi által a korábbi nemzetállami szint inkább az önkormányzatra fog hasonlítani.

Dahl több lehetséges stratégiát lát a demokratikus politikai rendszer transznacionális szintre emelésére. Az egyik egyszerűen a második transzformáció megismétlése, ám ez ellen szól, hogy a nemzetállamok kialakulásakor a nemzeti tudat már viszonylag fejlett volt az állampolgároknál, míg jelenleg igen gyenge lábakon áll a „világpolgári” öntudat (talán az egy Európai Unió kivételével). A másik lehetőség a nemzetállami demokratikus struktúra megerősítése, mivel kevésbé képzelhető el, hogy a nemzetközi szervezetek döntéseit belátható időn belül demokratikusan választott és nem delegált képviselők fogják hozni. Az erősebb demokratikus berendezkedés adja a lehető legnagyobb ellenőrzési lehetőséget a démosznak a delegált döntéshozó fölött. Ugyancsak fontos a demokrácia megerősítése a nemzetállam hatáskörében maradó döntések megalapozásához.

A nemzetállam és a világgállam között átmenetet jelenthet a regionális konföderációk vagy föderációk kialakulása, mivel a regionális identitás kialakulása talán gyorsabb folyamat, mint a világpolgári öntudat létrejötte. (Bayer [2001] p. 136.) Ez azt jelenthetné, hogy a képviseleti demokrácia valamilyen formáját működtető szupranacionális államok esetleg – kisebb számuknak köszönhetően – demokratikusabbá tehetnék a nemzetközi rendszert is. Ezek a regionális szövetségek nagy valószínűséggel ugyanis demokratikus országokból jönnének létre és demokratikus berendezkedést alakítanának ki, hiszen a nem demokratikus országok között sokkal kevésbé valószínű az ilyen szintű kompromisszumkészség, külpolitikájuk sokkal konfliktusosabb. (Bobbio [1995] pp. 20–21.)

A DEMOKRÁCIA TOVÁBBFEJLESZTÉSE

A „*demokrácia demokratizálása*” – ahogy Giddens fogalmaz (Giddens [1999] p. 74–77.) – többek között az állampolgárok csalódottsága okainak felszámolását jelenti. A politikai elitnek közelebb kell vinnie a hatalmat a polgárokhoz (amit az EU-ban a *szubszidiaritási* elv alkalmazásával próbálnak elérni), fel kell számolnia a korrupciót, és el kell kezdenie foglalkozni a nép számára igazán fontos problémákkal (pl.: környezetvédelem,

szexuális szabadság, emberi jogok, családpolitika stb.), valamint késznek kell lennie az alternatív demokratikus módszerek kipróbálására. A politikai pártoknak és a kormánzatnak jobban együtt kell működniük a civil szervezetekkel és a single-issue mozgalmakkal. Továbbá a határokon átnyúló együttműködések kiépítése ugyancsak beletartozik a *demokrácia demokratizálása* folyamatába. Ezt fogalmazza meg George is, amikor kijelenti, hogy amennyiben a politika nem képes vagy nem hajlandó foglalkozni a különböző társadalmi mozgalmak által felvetett lokális és globális problémákkal, az társadalmi robbanás-hoz vezethet.

Soros (Soros [1999]) nem is a demokráciát kívánja továbbfejleszteni, hanem egy új társadalmi „világrendet” képzel el: a *nyitott társadalmat*. Az elmélet az emberi gyarlóság belátására épít, amely elvezethet a közjó megelégséhez. A józan ész sikertelennek bizonyult a társadalmi problémák megoldásában, mert csak a magánérdeket tartotta szem előtt, és piaci fundamentalizmushoz vezetett, amely nem alkalmas a közösségi élet irányítására. Soros szerint a pénz helyébe a közösségi élet területén a társadalmi értékeket és erkölcsi szabályokat kell állítani. Természetesen a nyílt társadalomban a kollektív döntéshozatalt korlátozza az egyének szabadsága, azonban az együttműködés elengedhetetlen. Ezt az együttműködést pedig egy erő sarkallja: „a nyitott társadalomba vetett hit” (Soros [1999] p. 124.), hiszen „a nyitott társadalom létrejöttéhez fontos, hogy az emberek helyeseljék alapelveit” (Soros [1999] p. 126).

Dahl (Dahl [1989] pp. 322–341.) – mint láttuk – egy harmadik demokratikus transzformációt képzel el, amely megoldhatja a részvétel, a kisebbségi hatalom és az elégtelen információ problémáját a modern demokráciában. Mivel a döntések komplexitása olyan nagy, hogy csak egy szűk politikai elit képes meghozatalára, a *démosz* kizorul a valódi döntéshozatalból, így csökken a részvétel. Hogy a döntéshozó elit ne változtassa a demokráciát gyámkodó, paternalista berendezkedéssé, az információt és a döntéshozatalt meg kell osztani a néppel. Ebben óriási segítséget nyújt a modern telekommunikáció és az informatika. Ezek felhasználásával lehetőség nyílik egy „figyelmes közösség” kialakítására, melynek tagjai elegendően lehetnek ahhoz, hogy a demokrácia stabil maradjon. Hogy ez a *figyelmes közösség* valamilyen módon képes legyen az egész *démoszt* reprezentálni, Dahl véletlen mintavétel módszerével több, ezerfős „minipopulust” hozatna létre, amelyek egymással a modern technika segítségével tartva a kapcsolatot egy-egy politikai kérdéssel foglalkoznának, és abban döntést hoznának. A csoportok munkáját tudósok, szakértők és adminisztratív apparátus segítené, és döntésük meghozatala után azt a tömegkommunikáció útján a teljes *démossal* megismertetnék. Párhuzamosan több ilyen minipopulus működne a helyi, a regionális és a nemzeti

(esetleg a nemzetek feletti) politikai intézmények kiegészítése-képpen.

Egyéb megoldási javaslatok

Vannak olyan felvetések is, melyek szerint a jelenlegi demokrácia nem alkalmas arra, hogy az egész világon elterjedjen vagy egy világállam politikai berendezkedésévé váljon. Ugyanakkor továbbfejlesztése sem hozhat eredményt, mert „konstrukciós” hibája van, amelynek kiküszöbölése csakis a most ismert demokrácia egyes elemeinek teljes átalakításával érhető el. Felmerül az is, hogy a probléma – amely miatt nem jöhet létre a világméretű demokrácia – nemcsak a berendezkedésben, hanem a nemzetközi rendszer alapjaiban van, így annak teljes átszabásával kell kezdeni a folyamatot.

A ma létező politikai berendezkedések és nemzetközi rendszer reformját elégtelennek tartók igen sokfajta forradalmi javaslatot vetettek és vetnek fel. A jelenlegi politikai gondolkodás kereteit túllépő – néha utópisztikus – megoldási tervezetekből Soros György a *globális nyitott társadalomról*, Susan George és az ATTAC *világszerződésről*, valamint John Burnheim *demarchiáról* szóló tervezeteit és gondolat kísérleteit vázolom részletesebben.

GLOBÁLIS NYITOTT TÁRSADALOM

Mivel a globális kapitalizmus kialakulása nem hozta magával a globális politikai rendszer és a globális társadalom kialakulását, legkevésbé a globális demokráciáét, a nemzetállamok továbbra is a *raison d'état* alapján cselekszenek, ami viszont nem feltétlenül esik egybe az állampolgárok érdekeivel. A nemzetközi kapcsolatokban a *realizmus* irányzata kerekedett felül (Kissinger [1998]), amely Soros (Soros [1999]) szerint párhuzamosságokat mutat a gazdasági *laissez faire*-rel, hiszen mindkettő az önérdeket helyezi előtérbe. Nem meglepő tehát, hogy Soros ezt az elvet is ellentétesnek tartja a globális nyitott társadalom eszményével, minthogy nem a közjót tartja szem előtt.

Mivel a hidegháború lezárulása óta nem létezik a békét szavatolni képes világrend (sem erőegyensúly, sem hegemonia, sem hatalommal bíró nemzetközi szervezet), nagy a politikai és gazdasági válságok valószínűsége. Ezen válságok idejekorán való kezelésére az egyetlen mód a nyitott társadalom elveire épülő, nemzetek feletti szuverenitással rendelkező nemzetközi rendszer, amely egy nemzetközi szervezet (pl. ENSZ) formájában testesülhetne meg, hiszen csakis egy ilyen intézmény lehet képes elfogultság nélkül átlátni a helyzetet és a globális érdeket szem előtt tartva cselekedni. Ez a rendszer viszont csak azu-

tán alakulhat ki, hogy a demokratikus államok összefognak a nyitott társadalom megvalósításáért, mert ezt a lakosságuk rájuk kényszeríti.

A demokratikus és a nyitott társadalmat megvalósító államok összefogásából jönne létre a *nyitott társadalom koalíciója*, amely valódi törvényhozó és végrehajtó intézményeket alakítana ki az ENSZ keretein belül, amelyek döntései csak az azokat aláíró országokra lennének kötelező érvényűek, de a szövetség államai a *koalíció* többségi döntéseit automatikusan elfogadnák.

A *nyitott társadalom* igen magasztos és demokratikus elveit azonban a nemzetközi rendszer kialakítása esetében veszélyes szabályok is tarkítják. Soros ugyanis a *nyitott társadalom koalíciójának* vindikálná a jogot a főtitkár kijelölésére és leváltására, a Biztonsági Tanács nem állandó helyeinek betöltésére, és általában a szervezet működésének célja a *nyitott társadalom* létrehozása lenne. Mindez egyáltalán nem demokratikus, hiszen a jelenlegi nem demokratikus rendszerben döntenék el a nem demokratikusan választott ENSZ-küldöttségek, hogy a majdani demokratikusabb szervezetet milyen célok vezéreljék. Ám a Soros által felvázolt szervezet sem lenne sokkal demokratikusabb, mivel valódi jogai csak a *nyílt társadalom koalíciójának* lennének.

VILÁGSZERZŐDÉS -

Az ATTAC nemzetközi civil mozgalom programjában (George [2001a] pp. 2–4.) a pénz vezérelte globalizáció káros hatásainak kiküszöbölésére egy *világszerződés* („*Planetary Contract*”) terve szerepel, amely globális *keynes-i* stratégiára épül. A szerződés elemei a környezet megújítása és a szegénység elleni fellépés lennének, ám e programokban való részvétel a demokrácia feltételéhez lenne kötve, azaz csak demokratikus országok részesedhetnének a segélyekben. Az elosztás megszervezéséhez jó példát ad a *Porto Alegre-modell*, amely egy brazil városról kapta nevét, melynek polgárai lakóközösségenként döntenek a közpénzek elosztásáról.

Mindezek az elképzelések igencsak utópisztikusnak tűnnek, de hogy mégse lehessen ilyen egyszerűen túllépni a javaslataikon, az ATTAC kidolgozta a tervezet forrásoldalát is: a már eddig is fizetett hivatalos fejlesztési segély (Official Development Aid – ODA) átalakítása, a teljes adósságelengedés, az adóparadicsomok bezárása és a pénzmosás felszámolása, a határokon átvivő vállalatategyesülések és -felvásárlások megadóztatása, a TNC-kre vonatkozó egységes nyereségadó bevezetése, valamint egy – *Tobin-típusú*³ – adó kivetése a nemzetközi tranzakciókra. Mindezen lépések a szervezet számításai szerint a civil szervezetek által irányított programok finanszírozásához bőségesen elegendő forrást teremtenének. Ezeket egészítené ki a Soros ál-

tal is fölvetett (Soros [2001] pp. 67–73) módszer, mely szerint a Nemzetközi Valutaalap tagjai számára rendelkezésre álló – az egymás közötti fizetési mérleg szaldójának kiegyenlítésére, adósságtörlesztésre és egyéb valutaműveletekre létrehozott – különleges lehívási jogok (Special Drawing Rights – SDR) kvótájából áldoznának az államok – a riói csúcsertekezlet határozatának megfelelően – az elmaradott országok fejlesztési programjainak finanszírozására, mivel ez nem jelentene számukra valós többletkiadást.

Mindezek megvalósulását pedig George szerint a nemzetközi civil szféra fogja kikényszeríteni, amely először saját kormányait, majd a nemzetközi szervezeteket fogja meggyőzni igazáról. Ezek a civil mozgalmak már létrejöttek és fejlődőben vannak, mégpedig egy „generációkon, osztályokon, nemeken és államokon átívelő” formában, amely követeléseit – tévesen globalizációellenesnek neveztetve – szinte minden nagyobb nemzetközi politikai és gazdasági rendezvényen képviseli.

A DEMARCHIA

Mivel igen valószínűtlennek tartja azt, hogy a világ jelenleg létező államai – például egy szerződés keretében – feladják szuverenitásukat és egy világállamban egyesüljenek, akárcsak azt, hogy egy ilyen világállam demokratikusan képes legyen működni, *Burnheim* (Burnheim [1986] pp. 281–239.) a *demarchiát* javasolja a világ közös kormányzására. Amennyiben mégiscsak létrejönne egy világállam, és az a klasszikus nemzetállami modell szerint próbálná ellátni az állami funkciókat, az ellenőrizhetetlen bürokráciához (ld. Európai Unió) és valószínűleg a polgárok emberi és politikai jogainak megkurtításához vezetne. Ezért *Burnheim* merőben új megoldást javasol, amely a világállam kormányzatát a szakosított nemzetközi szervezetek mintájára alakítaná ki. A szakosított nemzetközi szervezetek ugyanis az eddigi tapasztalatok alapján sokkal hatékonyabban működnek, mint az államok. Ugyancsak nagy előnyük, hogy ügyeiket minden esetben békésen intézik és konfliktusaikat tárgyalásos úton oldják meg.

Azt állítja ugyanis a szerző, hogy az általunk oly természetesen vélt nemzetállam-alapú nemzetközi rendszeren kívül semmi sem igazolja az állam szükségességét. A központi hatalmi monopólium ugyanis nem feltétlenül szükséges a rend fenntartásához, a koordinációhoz és a közjavak előállításához, ezekre a célokra elegendő szakosított intézményeket létrehozni. Ezek az intézmények legitimitásukat a polgárok általi demokratikus elismerésből merítenék, amely reprezentativitásukon és szakértelmükön alapulna. Döntéseiknek szankciók kilátásba helyezésével szereznének érvényt, és egymással tárgyalásos úton vagy közvetítők által érintkeznének.

A rendszer finanszírozását a tervezet a fenntartható fejlődés biztosításával egybekötve gondolja megoldani. Ennek módja az lenne, hogy egyes intézmények monopolizálnák a korlátos természeti erőforrásokat és azok árait olyan magas szabnak meg, hogy azzal takarékosagra ösztönözzék a fogyasztókat. Az így keletkezett bevételeket pedig az arra szakosodott intézmények elosztanák a különböző irányítási területek, azaz hasonló szervezetek között.

Ami pedig az intézmények demokratikus legitimitását illeti, *Burnheim* egy teljesen újfajta demokráciát javasol a területi képvisellel szemben, mégpedig az érdekalapú képvisellet. Szerinte ugyanis a jelenlegi választási rendszer túl sok beleszólást enged az embereknek az őket nem érintő dolgokba, míg a pártprogramok közötti választás miatt túl keveset a számukra fontos részkérdésekbe. A tömeges szavazásnál (választások vagy népszavazás) csak néhány, előre kialakított alternatíva közül választhat a polgár, amelyekről igen kevésé tájékozott. Tehát az egy ember egy szavazat elv helyett minden polgár vagy csoport az egyes szakterületekhez fűződő anyagi érdekeltsege arányában képviselthetné magát az egyes szakosított intézményekben. Az intézmény-hatékonyság és az érdekképviselő elősegítéséhez a munkának bizottságban kellene folynia. A bizottság tagjainak reprezentativitását a populáción elvégzett statisztikai mintavétellel lehetne biztosítani. Az így kiválasztott tagok szakmai kérdésekben döntenének. Elvárható volna tőlük a lehető legnagyobb fokú informáltság és szakmai felkészültség, valamint a külső érdekektől való függetlenség. Mindennek köszönhetően a bizottságokban pártatlan és komoly viták után születhetnének meg akár népszerűtlen döntések is, amelyek csak az adott szakterület érdekeit tartanák szem előtt. Az egyes szakosított intézmények közötti forrásmegosztást és a bírászkodást – a bizottságok által nevezett egyének listájából sorshúzással választott tagokból álló – felsőbb bizottságok intéznék. Ezt a rendszert – amely helyi, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt működhetne – *Burnheim demarchiának* nevezte el.

MINDENKÉPPEN DEMOKRÁCIA?

Vajon biztos-e, hogy a világ minden lakójának a demokráciára van szüksége ahhoz, hogy élete jobbá legyen? Lehetséges, hogy a demokráciát a témában szóhoz nem jutó nem nyugati elit csupán a „kokakolonizáció” egyik szlogenjének tekinti, amelyet az amerikai kultúra rá akar erőltetni a gazdaságilag fejletlenebb társadalmakra.

„A nyugati civilizáció és a nem nyugati civilizációk között létezik egy törésvonal, ez [...] a különböző civilizációkra jellemző »beszédmódokban« fejeződik ki. A Nyugat az egész világot nyu-

gati szemüvegen keresztül nézi, s csak a nyugati beszédmódot érti és fogadja el. [...] A »globális civilizáció« vagy ha úgy tesszük: a civilizáció nem jelentheti egy bizonyos civilizáció dominanciáját, egyetlen civilizáció értékrendjének dominanciáját.” (Rostoványi [2001b] p. 12.) A demokrácia viszont a nyugati kultúra terméke, ahogy a jelenlegi nemzetközi rendszer is. A kulturális minták különbözősége (ld. 3.1.6.) is kérdésessé teszi, hogy az alapvetően a nyugati kultúrában gyökerező demokratikus eszményt – legalábbis jelenlegi formájában – ki lehet-e és ki kell-e terjeszteni a más kultúrájú országokra, a nem nyugati civilizációkra. Soros arra is felhívja a figyelmet, hogy a „nyugati, képviselői demokrácia nem biztos, hogy a nyitott társadalom egyetlen lehetséges kormányzati formája”. (Soros [1999] p. 125.)

Igen választ ad a fejezetcímben megfogalmazott kérdésre Fukuyama (Fukuyama [1994]), mivel szerinte „az ismert történelmi alternatívák közül a liberális demokrácia nyújtja a legtöbbet [az emberben meglévő] mind a három résznek” (Fukuyama [1994] p. 478.). Azt azonban ő sem állítja, hogy a világ minden pontján eluralkodik a demokrácia és a piacgazdaság, nem minden nemzet lesz képes átlépni a *történelem utáni* állapotba. Ezek a *történelmi* országok a *thümosz* kielégítésének irracionális formáit fogják használni, mint a nacionalizmus vagy a vallás. (Fukuyama [1994] p. 16.)

Ugyancsak a demokráciát javasolja Bayer (Bayer 2000), aki szerint a globalizációra negatív választ adó *fundamentalizmus* vagy *neobarbarizmus* (például a neofasizmus) elleni egyetlen fegyver a demokrácia kiteljesítése. Véleménye szerint, amennyiben a demokrácia megjelenik az összes társadalom minden szintjén, és az egyének, valamint az államok számára egyenlő gazdasági lehetőségekkel egészül ki, az egyes ember beleszólása saját életének alakításába jelentősen megnő. A korábbi kiszolgáltatottság megszűnése, vagy legalábbis jelentős csökkenése megakadályozza a radikális megoldási módok tömeges keresését, így a fundamentalizmus terjedését.

KONKLÚZIÓ

A globális politikai rendszer kialakítása igen komoly akadályokba ütközik, sőt belátható időn belül semmiképpen nem lehetséges. Mivel a globalizáció kutatói tagadják a nacionalista politikusok kedvenc állítását, miszerint a folyamat homogenizálja a világot, megsemmisíti a kulturális különbözőséget, csak valami eddig ismeretlen folyamat eredményezhet globális egyetértést a világpolitika tekintetében. A XXI. század tényleg a globalizáció kora, ez azonban nem jelenti a világ tényleges egységesülését, sőt sok tekintetben éppen ellenkező hatások várhatók.

A demokrácia további terjedése a Nyugathoz legközelebb álló civilizációban, a keleti keresztény kultúrkör néhány országában várható a közeljövőben, és esetleg a távol-keleti névleges demokráciák némelyike is valódivá válhat. Fennáll a veszély, hogy más országok (például egyes dél-amerikai államok) viszont feladják demokratikus berendezkedésüket a nacionalizmus vagy a populizmus kedvéért. A demokrácia világméretű térnyerése tehát egyelőre nem esedékes, és még kevésbé az a demokratikus világregend vagy világállam kialakulása.

Mivel a demokrácia nyugati találmány, a nem nyugati civilizációk csak akkor lesznek képesek és hajlandóak elfogadni, ha azt saját kultúrájukhoz alakítják. Az így kapott politikai rendszer viszont már nem feltétlenül fog beleilleni a demokrácia jelenlegi definícióiba. Mivel azonban a harmadik demokratikus transzformáció amúgy is paradigmaváltást igényel, talán ez – a demokrácia pluralizálása – lesz az egységes politikai rendszer felé vezető út.

JEGYZETEK

¹ A pluralista demokrácia dilemmái című művében, amely eredeti nyelven 1982-ben jelent meg (magyarul: Dahl [1996a]).

² Hofstede kutatásaiban hatalmi távolsági indexet (Power Distance Index – P. D. I.) alakított ki egy multinacionális nagyvállalat különböző nemzetiségű dolgozóinak a főnökük vezetési stílusával kapcsolatos elvárásairól szóló, többször kitöltetett kérdőíves felmérés alapján. Az eredményekből egyértelműen kiderül, hogy a nemzetiség a válaszok különbözőségének alapja. A P. D. I. adatok alapján az országokat két nagy, egymást nem átfedő clusterbe lehet sorolni. P. D. I. 11–40: 15 gazdag, mérsékelt övi ország, Észak- és Nyugat-Európa, Észak-Amerika, a Csendes-óceán déli része, és Izrael; P. D. I. 49–94: 25 ázsiai, latin-amerikai ország, Európa mediterrán és latin nyelvű része, valamint Dél-Afrika. A kisebb hatalmi távolság jelenti a demokrácia iránti nagyobb igényt.

³ James Tobin az általa elképzelt adót eredetileg a nemzetközi értékpapír- és valutaspekuláció kiküszöbölése érdekében vezette volna be, és nem – ahogyan az ATTAC tervezi – források gyűjtése céljából, ezért nem az elterjedt Tobin-adót említi a szöveg (a Tobin-adóról ld. részletesebben pl.: <http://www.ceedweb.org/iirp/>).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bayer József [2000]: The Impact of Globalisation on East Central Europe. Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Science, Budapest.

Bayer József [2001]: Globalizáció és szociáldemokrácia. Politikatudományi szemle, 2001. 1-2. szám, pp. 121–138.

Beethem, David és Boyle, Kevin [1995]: Introducing Democracy. Polity Press-UNESCO Publishing, Cambridge.

- Beetham, David (ed.) [1994]: *Defining and Measuring Democracy*. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Bobbio, Norberto [1995]: *Democracy and the International System*. In: Daniele Archibugi – David Held: *Cosmopolitan Democracy, An Agenda for a New World Order*. Polity Press, Cambridge.
- Brunner, Otto–Conze, Werner–Koselleck, Reinhart (eds.) [1999]: *A demokrácia*. Józsefvég Műhely Kiadó, Budapest.
- Burnheim, John [1986]: *Democracy, Nation States and the World System*. In: David Held – Christopher Pollitt (Eds.): *New Forms of Democracy*. Sage, London.
- Dahl, Robert A. [1989]: *Democracy and its critics*. Yale University Press, New Haven–London.
- Dahl, Robert A. [1996a]: *A pluralista demokrácia dilemmái*. Osiris, Budapest.
- Dahl, Robert A. [1996b]: *The future of democratic theory*. Estudio/Working Paper 1996/90, Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones, Madrid.
- Dahl, Robert A. [1998]: *On Democracy*. Yale University Press, New Haven, London.
- Dahrendorf, Ralf [2002]: *Can European Democracy Survive Globalization? The National Interest*, No. 65.
- Fukuyama, Francis [1994]: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- George, Susan [2001a]: *Clusters of Crisis and a Planetary Contact (handout)*. Reshaping Globalization: Multilateral Dialogues and New Policy Initiatives conference, Central European University, Budapest, 30 September 2001.
- George, Susan [2001b]: *The Global Citizens Movement: A New Actor for a New Politics (handout)*. Reshaping Globalization: Multilateral Dialogues and New Policy Initiatives conference, Central European University, Budapest, 30 September 2001.
- Giddens, Anthony [1999]: *Runaway World. How Globalisation is Reshaping Our Lives*. Profile Books, London.
- Guizot, Francois [1849]: *De la démocratie en France*. Párizs in. Brunner [1999].
- Held, David [1995]: *Democracy and the New International Order*. In: Daniele Archibugi–David Held: *Cosmopolitan Democracy, An Agenda for a New World Order*. Polity Press, Cambridge
- Held, David [2000]: *Democracy, the Nation-State and the Global System*. In: Nash, K. (Ed.): *Readings in Contemporary Sociology*. Blackwell. pp. 310–335.
- Heller Ágnes, Fehér Ferenc [1993]: *A modernitás ingája*. T-Twins, h. n.
- Hofstede, Geert [1977]: *Cultural determinants of the exercise of power in a hierarchy*. European Institute of Advanced Studies in Management, Working Paper 77–8, February.
- Huntington, Samuel P. [1995]: *Civilizációk háborúja? Külpolitika, 1995. Ősz–tél*, pp. 183–204.
- Kissinger, Henry [1998]: *Diplomácia*. Panem–Grafo, Budapest.
- Lánczi András [2000]: *Demokrácia és politikatudomány*. Aula, Budapest.
- Lijphart, Arend [1984]: *Democracies*. Yale University Press, New Haven–London.
- Rostoványi Zsolt [1999]: *Globalizáció avagy civilizációk és kultúrák harca? Külpolitika, 1999. Tavasz–nyár*, pp. 3–40.
- Rostoványi Zsolt [2001a]: *A nemzetközi rendszer civilizációs-kulturális folyamatai (előadássorozat)*. 2001. II. 26. és 2001. III. 5. előadások, BKÁE, Nemzetközi Kapcsolatok Szak.
- Rostoványi Zsolt [2001b]: *Civilizációk háborúja avagy támadás a civilizáció ellen*. *Közgaz Alma*, I. évfolyam 2. szám, 2001 ősz, pp. 4–12.
- Sartori, Giovanni [1999]: *Demokrácia*. Osiris, Budapest.
- Schumpeter, Joseph [1987]: *Capitalism, Socialism and Democracy*. Sixth edition. Unwin Paperbacks, London.

- Soros György [1999]: A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom. Scolar Kiadó, Budapest.
- Soros, George [2000]: Open Society. Reforming Global Capitalism. Little, Brown and Company, London.
- Soros, George [2001]: Draft Report on Globalization. Public Affairs, New York.
- Zürn, Michael [1998]: Schwarz-Rot-Grün-Braun: Reaktionsweisen auf Denationalisierung. In: Beck, Ulrich (ed.): Politik der Globalisierung. Suhrkamp, Frankfurt am Main.